

Woestijnen van het noorden

PETER HESLENFELD EN ERIK VAN DIJK

In de vijftiende eeuw trokken veel Nederlanders naar de Hanze-steden aan de Baltische kust om daar handel te drijven. Tegenwoordig zijn het alleen nog de vogels die elk jaar in zeer grote getale langs de Baltische kust trekken, langs relatief onaangetaste natuurgebieden en uitgestrekte duinen. In dit artikel nemen we de lezer mee langs de trekroute van de Zuid-oostelijke Baltische kust. Wij zullen hem of haar laten proeven van deze prachtige natuur, maar ook, helaas, van de ontwikkelingen die de toekomst van deze unieke kustgebieden bedreigen.

Kliffkust met strand in Kaliningrad (Peter Heslenfeld).

De Baltische zee, ook wel Oostzee genoemd, is bijna geheel geïsoleerd van andere zeeën en heeft daardoor nauwelijks getij. De zuid-oostelijke kust van de Baltische Zee is relatief jong. Pas op het eind van het Pleistocene begon de evolutie van het huidige kustgebied. Dit bestaat vandaag de dag voornamelijk uit delta's, lagunes, kliffen, stranden en (soms enorme) duinen. Door het gebrek aan getijden zijn er veel haffen.

Dit zijn lagunes die door een schoorwal, veelal met duinen erop, gescheiden worden van de zee. De kustvorm ("haf"-kust) is het resultaat van een dynamisch evenwicht van aangroei en afslag: de oudste heuvels langs de kust erodeerden tot kliffen terwijl daartussen zandbanken en -zandruggen uit het erosiemateriaal ontstonden. De zandruggen met stranden en duinen snoerden zeebaaien af, waarop meren achter de kustlijn ontstonden.

Huidige situatie

Tegenwoordig wordt er van de inmiddels sterk afgevlakte kustlijn weinig zand meer aangevoerd. Samen met een relatieve stijging van de zeespiegel heeft dit tot gevolg dat erosie van de kust het dominante proces is geworden. De overheersende westenwind bepaalt de vorm en de richting van de duinen. Vooral in Polen zijn er daarom zandbanken en parabolen parallel aan de kustlijn te vinden. Stabiele duinen zijn in het algemeen drie tot tien meter hoog, maar de mobiele duinen bereiken hoogten van 20 tot bijna 60 meter. Door de stijging van de zeespiegel verloopt het kustprofiel steil en is het strand in het algemeen vrij smal.

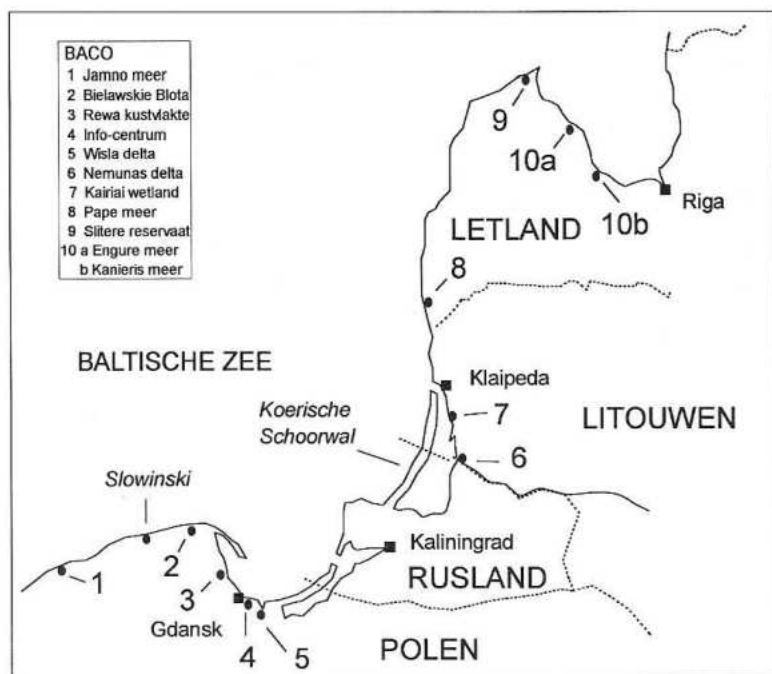
De duinen in Polen: het Slowinski Nationaal park

In totaal is de Poolse kustlijn ongeveer 400 km lang. Langs zo'n 80% van de kust liggen duinen waarvan het Slowinski Nationaal park een bijzonder voorbeeld is. Dit gebied ligt ongeveer 100 km ten noordwesten van Gdansk. Het park heeft een oppervlakte van 18.247 ha waarvan de helft bestaat uit twee kustmeren die worden gescheiden van de zee door een duinenrij. De rest van het park bestaat uit (naald)bos, duinen, veen en weiden. Slowinski is voornamelijk beroemd vanwege de duinen in het noorden.

Door de uitzonderlijke ligging, aan de ene kant de zee en aan de andere kant het meer, is er een zeer dynamisch en gevarieerd landschap ontstaan. Het meest in het oog springend zijn de 500 ha wandelende duinen. Deze duinen zijn nauwelijks begroeid en "wandelen" onder invloed van de westenwind wel tien meter per jaar naar het oosten. Daarbij wordt niets ontzien: de bossen aan de oostkant worden langzaam maar zeker "opgegeten", aan de westkant komen de dode bomen na tientallen jaren weer uit het zand tevoorschijn. Door de grote gevarieerdheid is Slowinski erg aantrekkelijk voor vele vogels zoals zeearend, oehoe, kwartelkoning en kraanvogel. Naast de vogels komen er ook veel mensen. Jaarlijks krijgt het park 500.000 bezoekers die de bijzondere duinen willen zien.

In Slowinski is het beleid vooral op natuurbehoud gericht en grote delen van de stuifduinen zijn niet toegankelijk voor toeristen. In het park zijn geen dorpjes en nauwelijks wegen. Er zijn echter steeds meer mensen in het park die even

De zuidoostelijke Baltische kusten, met de locaties van de voorgestelde projecten van de EUCC (excl. Estland).

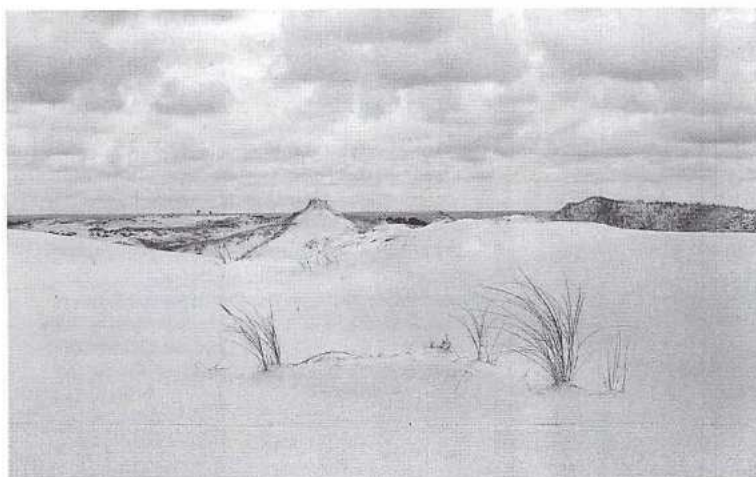
een kijkje willen nemen bij de duinen en de vraag is gerechtigd of je mensen een blik op deze wonderlijke natuur mag onthouden. In het licht van de ingrijpende politieke veranderingen en de toenemende individuele vrijheid in Polen wordt deze vraag steeds aktueller.

Rewa kustvlakte

Een mooie combinatie van enkele andere Poolse kustlandschapstypen vinden we bij de Rewa kustvlakte gelegen aan de baai van Gdansk. Het is een gebied van 135 ha dat, ondanks dat het vrij klein is, een gevarieerd landschap kent van zandstrand met daarachter kleine duintjes en zoute graslanden, riet en bos. Die variatie maakt het gebied uitermate aantrekkelijk als broed- en rustplaats voor trekvogels zoals rotgans, zomertaling, kemphaan en diverse strandlopers. Door een gebrek aan natuurbeheer groeit het gebied dicht met struiken en ruige grassen wat tot uitdroging leidt, waardoor het steeds minder aantrekkelijk wordt voor trekvogels.

Vroeger waren er veel plaatsen langs de Poolse kust waar dit soort landschappen voorkwam. Door intensivering van het landgebruik zijn veel van deze gebieden sterk van karakter veranderd. Als er bij de Rewa kustvlakte niets gebeurt zal

De stuifduinen in het Slowinski nationaal park zijn nauwelijks begroeit (Peter Heslenfeld).

dit gebied verruigen en op den duur ook verdwijnen. Daarom heeft de European Union for Coastal Conservation (EUCC) besloten om samen met de Poolse Vogelbescherming hier wat aan te doen en een beheersproject te starten.

Kaliningrad

Ten noordoosten van Polen ligt de Russische enclave Kaliningrad, ingeklemd tussen Polen en Litouwen. De kust bestaat voornamelijk uit duinen en kliffen. De Wisa (spreek uit: Wiswa) haf en de Koerische haf zijn voor ongeveer de helft Russisch grondgebied. Rusland controleert daarvoor het grootste deel van beiden haffen (zie kaart).

In Kaliningrad bevindt zich 's wereld grootste barnsteenmijn. Barnsteen is een fossiel hars afkomstig van naaldbomen die miljoenen jaren geleden in het Baltische gebied groeiden. Door de eeuwen heen is er veel barnsteen op het strand aangespoeld. De kust van Kaliningrad heet daarom ook wel de "Barnsteenkust".

Barnsteen wordt vaak gebruikt voor sieraden en wordt daarom tegenwoordig grootschalig gewonnen. Het zand wordt afgegraven en het barnsteen eruit gefilterd. Het zand dat overblijft wordt voor enkele kliffen gespoten waardoor een smal strand ontstaat. Dit strand breekt de golven wat de erosie van de kliffen sterk vermindert. Op één plaats werd ook zand direct langs de kust gewonnen. De kunstmatige lagune die is ontstaan, heeft een hoge potentie als natuurgebied. Op deze manier heeft barnsteenwinning, onbedoeld, mogelijk een positief effect op de natuur.

De Koerische Schoorwal

In het noorden van Kaliningrad ligt de Koerische Schoorwal die half Russisch en half Litouws is. Aan de monding van de Nemunas rivier, in de delta, ontstond ongeveer 6.000 jaar geleden een duinenrij. De delta trok zich heel geleidelijk aan terug en er vormden zich veengebieden en een aantal meren achter de duinenrij, die later uitgroeiden tot één groot meer. De duinenrij brak op enkele plaatsen door totdat hij zich, deels met de hulp van mensen, stabiliseerde. Er ontstond een schoorwal van ruim 90 km lang en nauwelijks 4 km breed die de Koerische lagune scheidt van de zee, met alleen bij de Litouwse havenstad Klaipeda nog een opening. De Koerische Schoorwal is tegenwoordig voor een groot deel bedekt met aangeplant naaldbos. Nabij de Russische grens bevinden zich de hoogste wandelende duinen van het Baltische gebied (tot meer dan 60 meter hoog). Aan de lagune-zijde van de schoorwal zijn op enkele plekken kapen te zien. Dit zijn uitlopers van de duinen in de lagune waarop wat bomen en riet groeien. Op andere plaatsen zijn de duinwanden erg stijl en lopen recht het water in. Lopend door deze duinen ziet men tussen de Baltische zee en de Koerische lagune niets anders dan zand, zand en nog eens zand, met hier en daar een pionier-plantje dat dapper z'n best doet om overeind te blijven. Aan dit fenomeen heeft deze schoorwal de bijnaam "de Litouwse Sahara" te danken.

In zowel Rusland als Litouwen heeft de Koerische Schoorwal sinds enkele jaren de status van

Begroeide kust in de Wisa delta (Peter Heslenfeld).

Nationaal park. Dat houdt in dat menselijke activiteiten aan banden gelegd zijn. Dat is maar goed ook, want sinds Litouwen in 1991 onafhankelijk werd en de kustzone door de Sovjets niet meer tot verboden gebied verklaard was, neemt het toerisme langs de kust sterk toe. Dat is zeker te merken in de traditionele kustplaats Palanga, op de "vaste wal" van Litouwen, maar ook op de Koerische Schoorwal. Steeds meer mensen willen hun vakantie doorbrengen op deze idyllische plek. Het is maar te hopen dat de autoriteiten het grote geld van hotel-ontwikkelaars kunnen weerstaan, zodat de Koerische Schoorwal z'n unieke natuur kan behouden.

De Letse kustmeren

Het laatste land op de trekroute is Letland dat niet zulke uitgestrekte duingebieden heeft als Polen of Litouwen. Hoe verder je naar het noorden komt, hoe schaarser de duinen worden (in Estland zijn al bijna geen duingebieden meer). Maar dat maakt de Letse kust zeker niet minder interessant. Kenmerkend voor Letland zijn de

Bossen in het Slowinski nationaal park worden "opgegeten" door de duinen (Peter Heslenfeld).

De voorgestelde projecten van het EUCC Baltic Coastal Corridor programma:

1. Kustweilanden van het Jamno meer (Polen): 40 ha van seizoenmatig overstromde weilanden.
Voorgestelde maatregelen: het beschermen van de kustweilanden en herinvoeren van zomerbegrazing.
2. Bielawski Blota (Polen): 900 ha hoogveen gebied.
Voorgestelde maatregelen: het herstel van het hydrologisch systeem en reguleren van de bezoekers.
3. Rewa kustvlakte (Polen): 135 ha kust weiland en rietmoeras-gemeenschappen.
Voorgestelde maatregelen: weilanden beschermen en herstel van traditionele begrazing.
4. Natuur-informatie-centrum in Gdansk (Polen): Voorgestelde maatregelen: informatieverschaffing over natuur in het algemeen en over vogels in het bijzonder.
5. Wisa delta (Polen): Dynamisch delta systeem met zandbanken van meer dan 100 ha groot.
Voorgestelde maatregelen: bezoekers reguleren en informeren.
6. Nemunas delta (Litouwen): Dynamische rivierdelta van 20.000 ha bestaand uit rivieren, meren, bossen, visvijvers, moerassen, weiden en rietmoerassen.
Voorgestelde maatregelen: beheersboerderij opzetten, beheersplan opstellen en extensieve begrazing door vee introduceren.
7. Kairiai wetland (Litouwen): 3439 ha aan de Koerische lagune, bestaande uit nat grasland, bos, riet en veen.
Voorgestelde maatregelen: het reguleren van economische activiteiten en van bezoekers en informatieverschaffing.
8. Pape meer (Letland): Natuurlijk kustmeer bestaand uit ondiep water en een duinenrij.
Voorgestelde maatregelen: beheersplan speciaal gericht op waterbeheer en toerisme, herstel van de waterhuishouding.
9. Slitere reservaat (Letland): 14.000 ha natuurlijke bos, duinen, actieve laagvenen en een hoogveen.
Voorgestelde maatregelen: ondersteuning van natuurbehoud en beheer van delen van het reservaat.
10. Engure meer (a) en Kanieris meer (b) (Letland): Kustmeren met rietmoerassen, ondiepe open wateren en bossen.
Voorgestelde maatregelen: verbeteren van nestmogelijkheden voor watervogels en opstellen van een beheersplan en vestigen van een beherende instantie.
11. Virtsu-Laelatu-Puhtu Natuur Reservaat (Estland): Gebied met lagunes, bosweiden en andere kustweiden.
Voorgestelde maatregelen: voorlichtingscentrum en beheer van de bosweiden.
U kunt de Oost-Europese natuurbeschermers helpen! In de Baltische landen is uw gulden veel meer dan een daalder waard. Met een kleine bijdrage kunnen de beheerders al aan het werk. Giro 1025914 t.n.v. EUCC te Leiden, onder vermelding van "Oost-Europese kustgebieden".

"Verboden de stuifduinen te beklimmen" (Peter Heslenfeld).

kustmeren, die nog bijna ongeschonden zijn. Voorbeelden hiervan zijn de meren van Pape, Engure en Kanieris. Zij zijn van groot belang voor trekvogels die op doortocht zijn van Sibirië richting West-Europa. Hier rusten ze uit en vinden ze het benodigde voedsel om weer verder te vliegen. Verder gebruiken ze de kuststrook ter oriëntatie. Op deze plaatsen is het "smullen" voor de ware vogelaar. Men kan hier onder andere woudaapje, waterral, roerdomp, zwarte ooievaar, ruigpootuil en vele eendensoorten aantreffen.

Van de kustmeren is het Pape meer het meest interessant. Het ligt ver van grote steden, het omringende land wordt extensief gebruikt en het water is nauwelijks vervuild. Alleen de waterstand is in het recente verleden helaas kunstmatig verlaagd zodat het meer langzaam uitdroogt. Met relatief geringe middelen kan de waterhuishouding hersteld worden zodat de toekomst van dit unieke gebied veiliggesteld kan worden. EUCC heeft, samen met een Letse natuurbeschermingsorganisatie, hiervoor een project voorgesteld.

Slitere

Op onze route naar het noorden moeten we zeker het Slitere natuurreserveaat aandoen. Dit gebied van 14.000 ha kan men tot de waardevolste kustgebieden van Noord-Oost Europa rekenen. Het bestaat voornamelijk uit strand, duinen en veen en er is ook nog echt oerbos te vinden. Slitere heeft een zeer rijke flora en fauna. Naast 860 soorten vaatplanten, 195 korstmossen en 128 mossen kun je, met een beetje geluk, otters, elanden en zelfs lynxen en wolven aantreffen. Voor de trekvogels gaat de kortste weg van Letland naar de Estse eilanden via Slitere. Soorten als zwarte ooievaar, kraanvogel en vele roofvogels kunnen hier in grote aantallen bewonderd worden.

In de winter is Slitere indrukwekkend als de Baltische zee gedeeltelijk dichtgevroren is en het strand vol ligt met sneeuwduintjes en kruiend ijs.

Helaas staat de natuur in dit fantastische gebied onder druk door intensivering van landbouw en bosbouw. Er zal snel iets moeten gebeuren.

Bedreigingen

Zoals gezegd bevinden zich langs de Zuid-oostelijke Baltische kust nog veel ongerepte natuurgebieden. De Baltische staten vormden de buitengrens van de voormalige Sovjet Unie. Omdat deze kustlijn grotendeels militair gebied was, was de toegang verboden. Sinds de val van de Sovjet-Unie is er politiek en economisch veel veranderd. De overheden doen alles om de economie te versterken. De ontwikkeling van industrie, havens en toerisme heeft daarbij hoge prioriteit en, als vanzelfsprekend bij een pril ontwikkelende economie, zijn natuur en milieu van ondergeschikt belang.

BACO programma

De Europese Unie heeft het idee ontwikkeld om de Europese natuurgebieden met elkaar te verbinden om ze op lange termijn levensvatbaar te laten zijn. In de Europese Ecologische Hoofstructuur (EECONET), zoals dit netwerk van natuurgebieden heet, zijn de Baltische kustgebieden cruciaal, op dit moment helaas alleen nog op papier.

Dat is de reden voor de EUCC om het Baltic Coastal Corridor programma (BACO) te lanceren. Doel van BACO: het beschermen van de vogeltrekroute langs de zuid-oostelijke Baltische kust. De EUCC heeft samen met lokale partnerorganisaties een aantal projecten ontwikkeld in Polen en de Baltische staten. Met deze projecten probeert de EUCC de economische ontwikkelingen te reguleren en te toetsen op duurzaamheid. Met de daadwerkelijke uitvoering van twee projecten (bij de Rewa kustvlakte in Polen en de Nemunas delta in Litouwen) in 1994 wordt EECONET door de EUCC in praktijk gebracht. De uitvoering van deze projecten wordt gesteund door de Stichting DOEN van de Nationale Postcode Loterij.

Steun

Ook de andere BACO-projecten moeten uitgevoerd worden om de vogeltrekroute te beschermen. Vogels moeten onderweg kunnen rusten en eten om de hele trek te voltooien. Als de Baltische kustgebieden volgebouwd worden, is dat voor veel "Nederlandse" vogels een onoverkomelijk obstakel. "Onze" brandganzen, "onze" scholeksters en "onze" visdieven zullen dan grote moeite hebben om de Nederlandse kust te bereiken. De waarde van de Nederlandse kustgebieden is daarmee indirect afhankelijk van die van de Baltische kustgebieden. Wij hebben de middelen en de wil om de natuurwaarden van de Baltische kust direct en indirect de waarden van de Nederlandse kust te behouden.

Drs. ing. Peter Heslenfeld is Coördinator Oostzee bij de EUCC en Dr. Erik van Dijk is werkzaam bij de Provincie Overijssel en is Director Operations van de EUCC.